

מחווון לשאלון בהיסטוריה, חורף תשפ"ו, 2026, מס' 22261

הנחיות כלליות:

- * ההנחיות למעריכים במחווון זה מיועדות לבחינה במועד זה בלבד.
- * שינויים יימסרו בתדריכים בעל פה ובשיחות הכוונה עם המעריכים הבכירים.
- * במחווון לא הובאו כל האפשרויות לתשובה נכונה, אלא רק מבחר תשובות. אם תלמיד משיב תשובה שאינה במחווון ואינה מוכרת למעריך, על המעריך לבדוק בספרים ולהתייעץ לפי הצורך עם המעריך הבכיר. כל זאת כדי להבטיח שעל תשובות נכונות יינתן ניקוד הולם.
- * בכל סעיף יש להקפיד על ניקוד על פי ההנחיות בכתב ועל פי ההנחיות שיימסרו בתדריכים ובבדיקה במרב"ד.
- * אם תלמיד מילא את כל המטלות הנדרשות אך לא הפריד בין מטלות שונות, כפי שנדרש בשאלה, יש לקבל את התשובה, ואין להפחית לו נקודות.

הגדרות למטלות בבחינה*

- **הציגו/תארו/הביאו** – הצגה/תיאור של התופעה, הפעולה, האירוע, התהליך הנדרשים בשאלה, בלי להסביר את הסיבות להתהוותם או את התוצאות/השפעות שלהם.
זהו מעין "צילום תמונת מצב" (מאפיינים, משתתפים, זמן, מקום).
- **הסבירו** – הבהרה, פירוש של העניין המבוקש: מכלול הסיבות/הסיבות/הגורמים שהובילו להתרחשות/לתופעה ההיסטורית הנדונה ו/או למכלול התוצאות והשלכות שנבעו ממנה.
- **הדגימו** – הבאת דוגמה הממחישה ומבהירה את העניין המבוקש (יש לתת דוגמה מפורטת, ואין להסתפק בהכללה).
- **מאפייני מקור** – סוג המקור, זהות יוצר המקור, קהל היעד ומטרת המקור, מועד יצירת/פרסום המקור, המקום שבו נוצר/פורסם המקור.
- **נסיבות** – התנאים והאירועים שהיו הרקע להתרחשות התהליך או התופעה ההיסטורית.
- **גורמים** – הסבר מדוע נסיבות מסוימות הובילו להתרחשות ההיסטורית הנדונה.
- **תוצאות** – השינויים המידיים שנוצרו בעקבות ההתרחשות ההיסטורית הנדונה.
- **השלכות** – הסבר השפעה של האירוע ותוצאותיו בתחומים שונים ולאורך זמן.
- **השוואה** – זיהוי והגדרה של הדומה והשונה על פי תבחינים.
- **תבחינים (קריטריונים)** – אמות מידה לבחינתו של דבר ולהערכתו, מדדים שעל פיהם עורכים השוואה.
- **טיעון (טענה + נימוקים)** – הצגת טענה והנמקתה באמצעות עובדות היסטוריות רלוונטיות ו/או מקורות היסטוריים.

***שימו לב:** הוספנו הגדרות חדשות שנוגעות למיומנויות חשיבה בבחינה.

ספרי הלימוד המאושרים:לאומיות

שים לב: הפירוט של העמודים בספרי הלימוד הוא רק מבחר, יש לקבל גם תשובות נכונות אחרות.

1. י' משעול, **הלאומיות המודרנית וראשית הציונות**, היי סקול, 2011 (להלן היי סקול 1).
2. י' קוברסקי, **הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920**, כנרת, זמורה, דביר, 2014 (להלן כנרת 1).
3. מ' בר הלל, ש' ענבר, **עולם לאומי חלק א' – טיול היסטורי בשבילי הלאומיות בישראל ובעולם**, לילך, 2008 (להלן לילך 1).
4. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – לאומיות במבחן – הלאומיות בישראל ובעמים: ראשית הדרך עד 1920**, מט"ח, 2008 (להלן מט"ח 1).
5. א' נווה, נ' ורד, **הלאומיות בישראל ובעמים – ראשית הדרך עד 1920**, רכס, 2008 (להלן רכס 1).
6. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, **הלאומיות – ראשית הדרך**, מרכז זלמן שזר, 2008 (להלן שזר 1).

מלחמת העולם השנייה והשואה

1. י' משעול, **נאציזם מלחמה ושואה**, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, **נאציזם ושואה**, לילך, 2010 (להלן לילך).
3. ק' אביאלי-טביביאן, **מסעות בזמן – משלום למלחמה ולשואה**, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, **טוטליטריות ושואה**, רכס, 2009 (להלן רכס).
5. י' גוטמן, **טוטליטריות ושואה**, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר).

בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון

1. י' משעול, **בונים מדינה יהודית ודמוקרטית במזרח התיכון**, היי סקול, 2014 (להלן היי סקול 2).
2. מ' בר הלל, ש' ענבר, **עולם לאומי ב – בונים מדינה במזרח התיכון**, לילך, 2009 (להלן לילך 2).
3. ק' אביאלי-טביביאן, **בונים מדינה במזרח התיכון**, מט"ח, 2009 (להלן מט"ח 2).
4. א' נווה, נ' ורד, ד' שחר, **הלאומיות בישראל ובעמים – בונים מדינה במזרח התיכון**, רכס, 2009 (להלן רכס 2).
5. א' דומקה, ח' אורבך, צ' גולדברג, **בונים מדינה במזרח התיכון**, מרכז זלמן שזר, 2009 (להלן שזר 2).

פרק ראשון – מלחמת העולם השנייה והשואה

1. מטרת המשטר הנאצי ומימושו

א. מה היו המטרות של התעמולה במשטר הנאצי:

- להשפיע על האמונות ועל דרכי החשיבה של האוכלוסייה ולסייע בהטמעת עקרונות האידאולוגיה הנאצית.
- להצביע על מתנגדי המשטר ולהציג אותם כמסוכנים ובוגדים, ובכך להכשיר את הקרקע לרדיפתם ולביטול זכויותיהם.
- לגייס את האוכלוסייה לביצוע פעולות שונות בשם המשטר ולמענו.
- להשפיע על דעת הקהל המקומית והעולמית כדי שתאמין בתדמית החיובית שהשלטון הציג על עצמו.

איזו מטרה באה לידי ביטוי במקור 1:

במקור זה מובאים דבריו של שר הפנים של גרמניה הנאצית שמשתמש באולימפיאדת ברלין כאירוע תעמולה שנועד לחזק את התדמית החיובית של גרמניה כלפי חוץ. בדבריו הוא מציג את גרמניה שמארחת את המשחקים האולימפיים כמדינה שוחרת שלום המקדמת כבוד ושיתוף פעולה בדרכי שלום בין האומות.

מהי העמדה בנוגע לעריכת האולימפיאדה בברלין שבאה לידי ביטוי במקור 2:

העמדה: ביקורת על הכוונה לאפשר למשטר הנאצי לארח את האולימפיאדה בברלין. הביטוי בקריקטורה: נראים ספורטאים עם צלב קרס על הזרוע שמצדיעים במועל יד, הם צועדים מעל דמות רמוסה שמכונה "הרוח האולימפית" – ביטוי לרמיסת רוח האחוה הספורטיבית בידי המשטר הנאצי; בפניה מצויר גזע עץ כרות שעליו רשום "ספורט" ונעוץ בו גרזן "הצדק הנאצי" – ביטוי לגורלו של הספורט תחת המשטר הנאצי; מעליו, מאחורי סורגים מעל השלט "מחנות ריכוז" כלואות דמויות של כל מי שאינו מסכים עם האידאולוגיה הנאצית או שאינו מתאים לה (יהודי, קתולי, חבר איגוד העובדים וכדומה); בתחתית הציור מובא ציטוט מה"טיימס" הלונדוני שאומר כי רק אלה שמתאימים לאידאולוגיה הנאצית ומאמצים אותה יכולים לנצח.

סיבות להבדל בין עמדה זו ובין העמדה שבאה לידי ביטוי במקור 1:

- **סוג המקור:** מקור 1 הוא נאום חגיגי בטקס פתיחת האולימפיאדה שבו יש מקום לנאומים מליציים המציגים את האירוע באור חיובי. מקור 2 הוא קריקטורה – צורת ביטוי דעתנית וביקורתית שהתפרסמה לפני האולימפיאדה במטרה להשפיע על דעת הקהל כדי למחות על הכוונה לקיים אותה בגרמניה הנאצית.
 - **יוצר המקור:** מקור 1 מביא את דבריו של שר בכיר במשטר הנאצי – שר הפנים, שמטרתו להציג את המשטר באור חיובי. את מקור 2 יצרה ופרסמה המועצה הבריטית האנטי-נאצית – גוף שפעל נגד המשטר הנאצי ועל כן התנגד לקיום האולימפיאדה בברלין.
 - **המקום שבו פורסם המקור:** מקור 1 – נאום בגרמניה הנאצית, באצטדיון שבו נערך טקס הפתיחה של האולימפיאדה ושימש "במה" להאדרת המשטר הנאצי ולהצגתו באור חיובי. מקור 2 פורסם באנגליה הליברלית שבה היה חופש העיתונות.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 98-100, 102; לילך, עמ' 126-127; מט"ח, עמ' 123-126; רכס, עמ' 125-126, 129; שזר, עמ' 107, 115, 120.

ב. העקרונות של האידאולוגיה הנאצית שבאים לידי ביטוי במדיניות "הסדר החדש":

- עקרון "מרחב מחיה" – הבטחת מרחב מחיה לגזע הארי על חשבון גזעים אחרים.
- תורת הגזע – כינון הייררכייה של גזעים ברחבי הרייך השלישי, שבראשה גזע האדונים הארים, ניצול העמים שדורגו נחותים לצורכי הרייך, לצוענים וליהודים אין זכות קיום.
- עקרון האנטישמיות – כינון אירופה "נקייה מיהודים".
- עקרון שלילת הדמוקרטיה – שליטה בשטחים הכבושים על בסיס עקרונות אנטי-דמוקרטיים.
- עקרון שלילת הקומוניזם – חיסול הבולשביזם הוא תנאי לבניית "הסדר החדש" באירופה.

כיצד קידמה מדיניות "הסדר החדש" את מימוש העקרונות האלה בשטחים שכבשה גרמניה במהלך

מלחמת העולם השנייה:

מקור מספר הלימוד:

יש להביא מקור לביסוס התשובה.

דוגמאות נוספות:

- כיבוש אירופה, ובעיקר שטחים שחיו בהם עמים שנחשבו בתחתית המדרג הגזעי על פי האידאולוגיה הנאצית – כדי להבטיח מרחב מחיה.
 - העברה של אוכלוסיות שונות בכפייה (לפי קריטריונים לאומיים גזעניים) – כדי לאפשר יישוב של גרמנים במקומן ולהבטיח "מרחב מחיה" לגזע הארי.
 - פגיעה בהנהגה ובשכבות האינטליגנציה של העמים הסלויים (רצח חלק מהם, מאסרם של אחרים ושילוחם למחנות ריכוז, סגירת אוניברסיטאות וגימנסיות, פגיעה באומנות ובתרבות) – כדי לנטרל את הגזעים "הנחותים" שמיועדים לשרת את הגזע הארי.
 - העברת מזון, מוצרי תעשייה, כסף, רכוש, יצירות אומנות וחומרי גלם מן הארצות הכבושות לגרמניה – כדי לנצל את האוצרות של שטחי הכיבוש.
 - הקמת מחנות עבודה והעסקת עובדי כפייה באזורים הכבושים – ניצול כלכלי ושיעבוד לגזע הארי.
 - הקצבות מזון לאוכלוסייה בפולין – שמירה על רמת חיים נמוכה כדי למנוע התקוממות.
 - הצעדים השונים שננקטו לביצוע "הפתרון הסופי": בורות הירי, ועידת ואנזה, מחנות ההשמדה, צעדות המוות.
 - רצח הצוענים – לצוענים אין זכות קיום ב"סדר החדש".
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 64-67, 173-176, 215, 229-245, 295-296; לילך, עמ' 11, 171, 181-183, 215, 227-245, 335-338; מט"ח, עמ' 95-98, 178, 186, 210-211, 214-227, 243, 287-288; רכס, עמ' 108-109, 112, 185-188, 265-276, 284-287; שזר, עמ' 110-111, 218-219, 221-243, 353-357.

2. הגטאות – מהישרדות למרד**א. כיצד פעלו הנאצים בגטאות לשלילת המאפיינים האנושיים של היהודים:**

- הנאצים יצרו תנאים קשים, משפילים ובלתי נסבלים שהביאו להידרדרות פיזית ונפשית של היהודים בגטאות:
- בידוד מן העולם החיצון והפרדה בין היהודים ובין שאר האוכלוסייה – שגרמו לניתוק מהמרקם החברתי והתרבותי שבו חיו, לפגיעה בקשרים ובמסגרות תמיכה קודמות, ולהפיכת היהודים לחסרי אונים בגלל התלות המוחלטת בשלטון הנאצי.
- מדיניות של הרעה – שגרמה לפגיעה בחינוכיות ובכוח ההישרדות, להחלשה גופנית ולדיכוי יצר החיים; רבים עסקו בקיבוץ נדבות, רבים גוועו ברעב.
- צפיפות קיצונית בשטח שהיה קטן מלהכיל את כל תושביו גרמה לאובדן פרטיות, חיכוכים בתוך המשפחה ובין משפחות שעמנן חלקו מגורים.
- קור משתק ומניעת אמצעי חימום שהביאו להידרדרות גופנית ולמקרי מוות רבים.
- תנאי תברואה ירודים מאוד שפגעו בהיגיינה האישית, גרמו להזנחה גופנית ולהתפרצות מחלות ומגפות שהביאו לתמותה המונית.
- היעדר מקורות תעסוקה והכנסה – תושבי הגטאות התקיימו בדוחק, חוו עוני משפיל, חוסר מעש, פגיעה בתפקוד המשפחה, רבים חשו שהם עול ושהם חיים על זמן שאול.
- הטלת גזרות, צווים, תקנות והגבלות, פיקוח, הענשה בחומרה והנהגת ענישה קולקטיבית הרתיעו רבים מלפעול והכבידו על מאמצי ההתמודדות.
- איסור על הקמת מוסדות חינוך ועל פעילות תרבותית ודתית – "שבירת הרוח", היעדר מסגרת שהייתה יכולה לשמש לתמיכה ועידוד.

מקור מספר הלימוד:

- יש להביא מקור מתאים מספר הלימוד ולהסביר כיצד המאמץ של היהודים בגטאות לשמור על אנושיות (להחזיק מעמד בתנאים אלא-אנושיים ולשמור על צלם אנוש – ביטויים של קידוש החיים) בא לידי ביטוי במקור.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 191-197; לילך, עמ' 195-205; מט"ח, עמ' 193, 200-204; רכס, עמ' 200-205, 212-222; שזר, עמ' 174-186, 191, 192.

ב. במה עסק הדין המתואר בקטע המקור:

מה אפשר לעשות נוכח האקציות – גירוש יהודים מהגטו להשמדה: האם להגיב (ליידע את אוכלוסיית הגטו, להתגונן) או להימנע מלפעול כדי שלא לסכן את חיי כל היהודים שנותרו בגטו?

כיצד נימק כל צד בדין את עמדתו:

נימוקי הצד שדגל בהימנעות מפעולה:

– יש בהיסטוריה היהודית תקופות של השלמה לצד תקופות של שמירה על החיים, על הקיים. התקופה הזאת היא תקופה של השלמה כי "אנו חלשים ואין לנו ברירה אלא לקבל את הדין".

– מדובר בגירוש של חלק מהאוכלוסייה, ופעילות יזומה עשויה לסכן את שאר האוכלוסייה.

נימוקי הצד שדגל בעשייה:

– חשוב להפיץ מידע על ההשמדה – "לפחות שהיהודים ידעו!".

– צריך לעורר לפעילות, להפגין, על אף הסכנה "שיופיעו הגרמנים ויהרגו", שהרי ממילא אין אפשרות להציל.

הנסיבות שהובילו להחלטה לצאת למרד בגטו ורשה באפריל 1943:

– ביצוע "הפתרון הסופי" היה בשיאו.

– ידיעות שהגיעו מהחזיתות השונות ובישרו על תפנית במלחמה ועל מפלות של גרמניה – אל-עלמיין, סטלינגרד.

– אקציות רבות שדיללו את אוכלוסיית הגטו, בגטו ורשה נותרו כ־60 אלף יהודים. בעקבות זאת חל שינוי באווירה בגטו, המחותרת החלה לבסס שליטה ורוב היהודים בגטו תמכו בה.

– תחושת החמצה על כך שהאקצייה הראשונה עברה ללא התנגדות, והתחזקות הגישה של בני הנוער שקראה למות בכבוד – "לא נלך כצאן לטבח".

– הזמן בין האקצייה שהייתה בינואר לזו שבאפריל נוצל להכנות ולהתארגנות למרד: איסוף כספים, איסוף נשק ותחמושת, אימונים, אגירת מזון, מים ותרופות, חפירת בונקרים ותעלות.

בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 259–265; לילך, עמ' 269–271, 275–277; מט"ח, עמ' 246–250; רכס, עמ' 289–294; שזר, עמ' 276–280.

3. גרמניה הנאצית והמדינות הכבושות

א. עקרונות באידאולוגיה הנאצית שבאים לידי ביטוי במאפיינים, ופעולות שנקט המשטר הנאצי בשנים 1933–1945 כדי

לממשם:

- אי־הסכמה פירושה בגידה
- **העקרונות:** עקרון המנהיג שעל פיו יש לציית למנהיג ללא עוררין; עקרון שלילת הדמוקרטיה – הערכים והרעיונות שבבסיס הדמוקרטיה עומדים בסתירה לאידאולוגיה הנאצית; עקרון שלילת הקומוניזם – התאוריות שבבסיס המשטר הקומוניסטי עומדות בסתירה לאידאולוגיה הנאצית.
- **המימוש:** חוק הפקידות – דחיקת כל מי שאינו נאמן למשטר מן השירות הציבורי; הקמת מחנה דכאו ששימש לכליאת מתנגדי המשטר; הקמת הגסטאפו לטיפול במתנגדי המשטר; ליל הסכינים הארוכות – חיסול מוקדי כוח מתחרים להיטלר; חוקי נירנברג – שלילת אזרחות ממי שלא "משרת בנאמנות את העם הגרמני והרייך".
- **ניצול והחמרה של הפחד הטבעי מן השונה**
- **העקרונות:** אנטישמיות; שלילת הקומוניזם; תורת הגזע.
- **המימוש:** אותנוזיה; חוקי נירנברג; מחנות ריכוז; ריכוז בגטאות; השמדה.
- **האויב חזק מדי וחלש מדי בעת ובעונה אחת**
- **העקרונות:** אנטישמיות – דימוי היהודי; שלילת הקומוניזם.
- **המימוש:** שריפת הרייכסטאג – אמתלה לרדיפת הקומוניסטים; חוקי נירנברג – שלילת המעמד האזרחי של היהודים; תעמולה – הטמעת דימוי זה של האויב; הקמת מחנות ריכוז שבהם נכלאו יהודים וקומוניסטים; הסכם ריבנטרופ-מולוטוב; הפלישה לברית המועצות; צעדים נגד היהודים (בידוד והשמדה) – גטאות, "הפתרון הסופי".
- **החיים הם מלחמה קבועה**
- **העקרונות:** תורת הגזע – מאבק הישרדות בין הגזעים; קידוש המלחמה לכדי ערך; מרחב מחיה – מאבק בין הגזעים על שטחי מחיה.
- **המימוש:** החדרת סמלים צבאיים ואימון צבאי למערכת החינוך ולתנועות הנוער; כיבוש פולין; כיבוש מערב אירופה (למעט בריטניה); הפלישה לברית המועצות וכיבוש שטחים בתוכה.
- **לאזרחים יחידים אין זכויות**
- **העקרונות:** שלילת הדמוקרטיה הדוגלת בזכויות אדם; תורת הגזע – חלוקת בני אדם על פי שיוך גזעי; עקרון המנהיג; עיקרון הפולק – עליונות ואחדות האומה; אנטישמיות.
- **המימוש:** הקמת מחנות ריכוז (החל מדכאו); חוקי נירנברג; העברת אוכלוסיות; תהליך ההשמדה.

ב. התנאים ו/או גורמים שהשפיעו לטענת החוקרת על יחס האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים בארצות הכיבוש

הנאצי:

- סוג הקשרים שהיו בין יהודים ללא יהודים באותה ארץ לפני המלחמה – "יחסי היהודים עם העם המארח" בעבר.
- היחסים של ארץ זו עם גרמניה – "יחסי החוץ שלה... ולגרמניה בפרט".
- התנאים הטופוגרפיים-גאופוליטיים – "מצבה הגאוגרפי ותנאיה הטבעיים" של המדינה.
- מיקום העם והמדינה ב"סדר החדש" – "האינטרסים המיוחדים שהיו לגרמנים במדינה זו... בנישול האוכלוסייה המקומית, בניצולה, בידדותה".
- השלב במלחמה – "ידו של מי הייתה... על העליונה".

ההשפעה של התנאים ו/או הגורמים האלה על דפוסי ההתייחסות של האוכלוסייה המקומית:

- סוג הקשרים בין יהודים ללא יהודים לפני המלחמה: מסורות אנטישמיות ו/או עמים שסבלו מן הכיבוש הקומוניסטי וזיהו את היהודים עם הקומוניסטים השפיעו על נכונות **לשתף פעולה** עם מדיניות הנאצים כלפי היהודים ועל ריחוק וניכור שהובילו להתעלמות ממעשי הנאצים – **"עמידה מן הצד"**.
 - היחסים של הארץ עם גרמניה: בארצות שבהן רוב האוכלוסייה ראתה בגרמנים כובש, הניסיון **להצלת** יהודים נתפס לעיתים כחלק מן המאבק בכיבוש הנאצי – אקט של מחאה לאומית; בארצות אחרות אהדת האוכלוסייה את הנאצים וראייתם כ"משחררים" השפיעה על הנכונות של האוכלוסייה המקומית **לשתף פעולה** עם מדיניות הנאצים כלפי היהודים.
 - **התנאים הטופוגרפיים**: גבול משותף עם מדינה ניטרלית השפיע על אפשרויות למלט את היהודים – **הצלה**; גבולות עם ארצות כבושות אחרות הכבידו על אפשרויות **הצלה**; תנאים גאוגרפיים כמו ארץ הררית או נקודות יישוב רחוקות סייעו למי שבחר להסתיר/**להציל** יהודים.
 - **המיקום ב"סדר החדש"**: מיקומו של המדינה באידאולוגיה הנאצית ובעיקר הארצות שאוכלוסייתן הוגדרה נחותה מבחינה גזעית ולכן סבלו ממשטר כיבוש מוחלט ומטרור קיצוני נגד האוכלוסייה, דבר שהרתיע מניסיונות **הצלה** בגלל הסכנה לחיי המצילים, לחיי קרוביהם והחשש מפני ענישה קולקטיבית; בארצות אלה הסבל והמצוקה של האוכלוסייה המקומית שהתמקדה בצורך לשרוד בתנאי הכיבוש הקשים השפיעו על **עמידה מן הצד** של רוב האוכלוסייה.
 - **השלב במלחמה**: ניצחונות גרמניה הובילו לנכונות של חלק מן האוכלוסייה **לשתף פעולה** ולנקוט **עמידה מן הצד** בהשפעת כוחו ועוצמתו הבלתי מעורערים של הצבא הגרמני; ככל שגרמניה נחלה תבוסות במלחמה, כך התגברו ההתקוממויות של האוכלוסייה בארצות הכיבוש.
- בספרי הלימוד: היי סקול, עמ' 298–301; לילך, עמ' 291–299, 305–309; מט"ח, עמ' 260–264; רכס, עמ' 305–307, 311–314; שזר, עמ' 288, 336–349.

פרק שני – לאומיות וציונות

4. מנהיגי התנועות הלאומיות

א. המאפיינים של מנהיגי התנועות הלאומיות באירופה:

- משכילים, בני המעמד הבינוני, עירוניים.
- מנהיגות המבוססת על כישורים ולא על ייחוס או מסורת.
- מנהיגים כריזמטיים שהאמינו בכוחם לשנות את המציאות וגיבשו תוכניות לשינוי המציאות.
- מנהיגים שהשתמשו בכלים מודרניים לגיוס ההמונים.

כיצד המאפיינים האלה באים לידי ביטוי בדמותו ובפועלו של אחד ממנהיגי התנועות הלאומיות שלמדו עליהן:

יש להסביר כיצד אחד מן המאפיינים האלה בא לידי ביטוי בדמותו ובפועליותו של מנהיג התנועה הלאומית שנבחר.

כיצד המאפיינים האלה באים לידי ביטוי בדמותו ובפועליותו של הרצל:

- הרצל היה ד"ר למשפטים, סופר ומחזאי.
- הרצל היה בן למשפחה עירונית, בורגנית שלא היה לה ייחוס מיוחד.
- הרצל היה מנהיג כריזמטי ונערץ שסחף והלהיב את ההמונים, האמין בכוחו לשנות את המצב – "אם תרצו אין זו אגדה", והציג תוכניות מפורטות להוצאת המהלך לפועל ("מדינת היהודים", תוכנית בזל).
- הוא הפיץ את הרעיון הציוני באמצעות כלים מודרניים: ספרים, עיתון, קונגרסים ודיפלומטיה, מגעים עם שליטי המעצמות.

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 17, 34-35, 38-39, 61-62, 201; כנרת 1, עמ' 41-42, 53-58, 63-67, 89-93, 107, 209-210; לילך 1, עמ' 30, 62-64, 143-156; מט"ח 1, עמ' 30, 34-38, 69-76, 145; רכס 1, עמ' 27, 31-38, 110-116, 132; שזר 1, עמ' 34-38, 85-89, 99.

ב. **הטיעון של ההיסטוריון בנוגע למניע של הרצל לעסוק בהצעת אוגנדה:**טענה

פרידמן טוען כי המניע של הרצל לדון עם בריטניה על הצעת אוגנדה היה תכסיס מדיני והוא מעולם לא התכוון לקבל את ההצעה הזאת (ולוותר על ארץ-ישראל).

נימוקים

- מקור היסטורי – המכתב של הרצל לנורדאו שבו הוא כותב ש"המשא ומתן... הוא בבחינת תרגיל טקטי בלבד". מקור זה מוכיח שכוונותיו האמיתיות של הרצל היו להשתמש בדיון על אוגנדה כדי לגרום לבריטניה להגיע למסקנה שרק ארץ-ישראל היא פתרון אפשרי.
- יש חומר ארכיוני רב שמחזק את הטענה שהרצל נשאר נאמן לפתרון של ארץ-ישראל. הדיון בהצעת אוגנדה נועד להביא את בריטניה להכיר ביהודים כעם, ולאחר שתהיה הכרה בין-לאומית – לדרוש את ארץ-ישראל.

טיעון אחר:טענה

הרצל היה מוכן לדון עם בריטניה בהצעת אוגנדה כהצעה ממשית ולבחון הגירה המונית (זמנית) של יהודים למזרח אפריקה.

נימוקים

- הרצל סבר כי אוגנדה תשמש מקום בטוח, "מקלט לילה", להמוני היהודים המצויים בסכנה קיומית במזרח אירופה.
 - עד שיתקבל צ'רטר על ארץ-ישראל, אוגנדה תשמש מעין "בית לאומי זמני" שבו יוכל העם היהודי להתנסות ולהתאמן בקיום לאומי עצמאי ולבנות יסודות הכרחיים להמשך.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 89-93; כנרת 1, עמ' 104-106; לילך 1, עמ' 152-154; מט"ח 1, עמ' 76; רכס 1, עמ' 121-124; שזר 1, עמ' 96-98.

5. התנועות הלאומיות – חיזוק התודעה הלאומיתא. פעולות של התנועות הלאומיות באירופה במאה ה־19 לחיזוק התודעה הלאומית והזהות המשותפת:

- טיפוח של סמלים לאומיים ותרבות לאומית (המנון, דגל).
- טיפוח השפה הלאומית והפיכתה לשפה המשותפת.
- הקניית תכנים לאומיים באמצעות הספרות ובאמצעות מחקר וכתביה של ההיסטוריה הלאומית.
- יצירת חזון לאומי מעורר תקווה.
- הקמת מערכת חינוך לאומית.
- הקמת תנועות נוער.

מקור מספר הלימוד:

יש להביא מקור מתאים מספר הלימוד ולהסביר כיצד פעולה אחת לחיזוק התודעה הלאומית באה לידי ביטוי במקור זה. בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 18-19, 36, 38, 42, 199-200; כנרת 1, עמ' 16, 18, 23, 31, 44-45, 47, 53-55, 58, 65; לילך 1, עמ' 13-19, 43, 45; מט"ח 1, עמ' 16, 20-22, 27, 29-30, 34; רכס 1, עמ' 23, 26-28, 33-40; שזר 1, עמ' 18-23, 25-26.

ב. העמדה שבאה לידי ביטוי במקורות בנוגע לקשר בין השפה העברית ובין התחייה הלאומית-ציונית:מקור 1

על פי הרצל – מחבר המקור – לא חייב להיות קשר בין התחייה הלאומית של העם היהודי לשפה העברית. אפשר לשוב לארץ-ישראל, לקיים בה חיים יהודיים לאומיים ולתקשר בשפות הדיבור השונות של היהודים שיחיו בה.

מקור 2

על פי מחברי המקור (החתומים עליו), יש קשר הדוק ומחייב בין תחיית השפה העברית והשימוש בה לבין התחייה הלאומית-ציונית. לדבריהם: "הלשון היא נשמת העם", "תחיית שפתנו היא יסוד הכרחי בתחיית עמנו".

הסיבות להבדל בין העמדות:

- יוצר המקור: מקור 1 – המחבר הוא הרצל אשר בפעילותו הציונית השתמש בשפות אחרות (בדרך כלל גרמנית) ולא בשפה העברית; והכיר מציאות שבה יש שפות שונות במדינה אחת. לכן הוא סבר שלא חייב להיות קשר בין העברית לתחייה לאומית-ציונית.
 - מקור 2 – היוצרים (החתומים על המקור) הם מי שעסקו בחידוש העברית כשפת היום המודרנית ובהטמעתה בחיי היום יום והחינוך ביישוב היהודי. פעילות זו הייתה מבוססת על התפיסה שתחיית העברית והשימוש בה חיוניים לתחייה הלאומית-ציונית בארץ-ישראל.
 - מועד פרסום המקור: מקור 1 – פורסם בשנת 1896 (לפני הקונגרס הציוני הראשון ולפני הצלחת הספר "מדינת היהודים"). אומנם אנשים כמו אליעזר בן-יהודה כבר החלו לפעול אך פעילותם עדיין לא התבססה די הצורך.
 - מקור 2 – נוצר בשנת 1913, לאחר שחידוש השפה העברית ותחייתה נעשו עובדה של ממש, והרעיון כי אפשר להשתמש בה בכל תחומי החיים, כולל רכישת כרטיס רכבת או הוראת מדעים ברמה אקדמית, היה מבוסס יותר.
 - המקום שבו פורסם המקור: מקור 1 – נכתב ופורסם באוסטרייה בשפה הגרמנית. מקור 2 – נכתב ופורסם בארץ-ישראל בעברית.
 - קהל היעד: מקור 1 – נועד ליהודים בארצות השונות ברחבי העולם, שרבים מהם לא דיברו עברית, והאתגר המרכזי היה לשכנע אותם שרעיון התחייה הלאומית של העם היהודי בארץ-ישראל אפשרי. מקור 2 – פורסם בעבור קהל דובר עברית בארץ-ישראל, רובו עולים חדשים שאימצו בעצמם את העברית כלשונם הלאומית הראשית וראו בה חלק מן ההגשמה הלאומית.
- בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 61-62, 149-155; כנרת 1, עמ' 89-92, 115, 163-168; לילך 1, עמ' 143-145, 211-214; מט"ח 1, עמ' 69-71, 125-128; רכס 1, עמ' 110-112; שזר 1, עמ' 85-86, 159-163.

התנועות הלאומיות – גורמים מעכבים וגורמים מסייעים

א. כיצד גורמים שעכבו את המאבקים של התנועות הלאומיות באירופה באים לידי ביטוי בקטע מן המכתב:

- הגורם: התנגדות לתנועה הלאומית מצד כוחות שמרניים שביקשו לשמור על הסדר הקיים. במכתב: "העולם הישן, שהתקיים על בריתות הרמייה בין השושלות"; "מדוע ניתן למלכים... להגיע מחדש אל השליטה"; "אויבינו פעלו במשותף... ועשו אותנו לצחוק".
- הגורם: פיצול חברתי ומדיני. במכתב: "טיפחו בנו את השנאה הגזעית הישנה... מנע מאיתנו להבין זה את זה"; "במקום לפעול בכוחות משותפים, חילקנו את כוחותינו".

גורמים שעכבו את המאבק של התנועה הלאומית שפעלה בארצות השונות:

יוון

התנגדות ראשי הכנסייה האורתודוקסית ביוון; עוצמתה של האימפריה העות'מאנית ששלטה ביוון; סיוע של מצרים (מוחמד עלי) לטורקים.

פולין

פיצול פולין בין שלוש אימפריות הקשה על תיאום דרכי פעולה במאבק; חוסר שיתוף פעולה של המעצמות – הן לא נחלצו לסייע למורדים הפולנים במרד נגד הצאר הרוסי; המורדים הפולנים היו חסרי הכשרה צבאית ונלחמו נגד צבא רוסי שהיה גדול, מאומן וחזק; מאבק המעמדות בפולין פיצל את החברה ומנע גיוס מלא של האוכלוסייה; איכרים שהסתייגו מן המרד הסגירו את המורדים לרוסים.

איטליה

המעצמות צרפת ואוסטרייה שלטו על אזורים בצפון איטליה ובדרומה וסירבו להעניק להם עצמאות; הכנסייה הקתולית שלטה על חלק מאדמות איטליה והתנגדה לאיחוד; חילוקי דעות בין המהפכנים בשאלת אופייה ודמותה של איטליה לכשתקום; פיצול בין הצפון לדרום בשל הבדל תרבותי, לשוני וכלכלי הקשה על שיתוף פעולה ובניית זהות משותפת.

גרמניה

הפיצול הפוליטי של הקיסרות הגרמנית לנסיכויות שלשליטתה היו אינטרסים שונים והתנגדות של השליטים המקומיים לאובדן הסמכויות שלהם; אוכלוסייה בעלת רקע תרבותי ודתי שונה (בצפון – רוב פרוטסטנטי, בדרום – רוב קתולי); התנגדותה של אוסטרייה שרצתה לשמור על עליונותה באזור; התנגדותה של צרפת.

בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 35, 39, 43; כנרת 1, עמ' 46, 48, 58, 67; לילך 1, עמ' 35-36, 43-44, 117-118; מט"ח 1, עמ' 25-38; רכס 1, עמ' 22, 25-38; שזר 1, עמ' 29-36.

ב. גורמים שעכבו את הפעילות של התנועה הציונית בראשית דרכה:

- היהודים היו מפוזרים בארצות רבות בעולם ודיברו בשפות שונות, ולכן היה קשה לגייס תמיכה, לגשר ביניהם ולארגן את הפעילות הציונית.
- האמנציפציה שאפשרה את השתלבות היהודים במקומות מגוריהם.
- הטריטוריה הלאומית, ארץ-ישראל, הייתה מרוחקת מן האזורים שרוב היהודים ישבו בהם, והם אפילו לא ביקרו בה.
- היעדר מימון לביצוע הרעיון וליישומו לאורך זמן.
- ביקורת מבית ומחוץ.
- התנועה הציונית הייתה תלויה לחלוטין בהסכמה ובנכונות של מדינות לסייע להגשמת הרעיון הציוני הלאומי.
- כישלון של המגעים הדיפלומטיים של הרצל.
- קשיי ההתיישבות בארץ-ישראל: היעדר תשתיות, היעדר מקורות מים מסודרים, חוסר ידע בסיסי בחקלאות וחוסר ניסיון בעבודה חקלאית, קשיי הסתגלות לתנאים שלא הורגלו בהם (אקלים, מחלות), סכסוכים פנימיים בין המתישבים, העימות האידיאולוגי בין הפועלים ובין האיכרים, בעיות ביטחון, קשיים שנבעו משיטת האופוטרופסות.
- האימפריה העות'מאנית שלטה על ארץ-ישראל, ראשי השלטון העות'מאני התנגדו נחרצות להתיישבות יהודית מאורגנת בארץ-ישראל ודחו את מאמציו של הרצל למשא ומתן.
- השלטון העות'מאני הגביל את מספר העולים לארץ-ישראל ואת זמן שהותם בה ("הפתקה האדומה").
- השלטון העות'מאני הגביל קניית קרקעות ובניית בתים.

גורמים שסייעו לפעילות זו:

- האכזבה מן האמנציפציה הובילה להכרה כי נחוצה ליהודים מסגרת לאומית נפרדת.
- התחזקות האנטישמיות במערב אירופה.
- פוגרומים ונקיטת צעדים נגד היהודים בעידוד המשטר במזרח אירופה, שבעקבותיהם חיפשו היהודים פתרון למצוקת קיומם.
- הפעילות של התנועות הלאומיות באירופה הייתה מודל לחיקוי וגם הדגישה את השונות של היהודים וחיידדה את תחושת הזרות והאי־שייכות שלהם. יהודים רבים נדחפו לחפש פתרון אחר ומצאו אותו בתנועה הציונית.
- מנהיגותו של בנימין זאב הרצל.
- "הקול הקורא" של ויתקין.
- תמיכת הברון רוטשילד.
- המשרד הארץ־ישראלי.
- הקמת ארגון השומר ופעילותו.
- מפלגות הפועלים בארץ־ישראל.
- פעילותו של אליעזר בן־יהודה.

מקור מספר הלימוד:

יש להביא מקור מתאים מספר הלימוד ולהסביר כיצד אחד הגורמים שהוצגו בו בא לידי ביטוי במקור זה. בספרי הלימוד: היי סקול 1, עמ' 52-55, 62, 128, 132-135, 139-140, 143-145, 150-159, 166-167, 201-202; כנרת 1, עמ' 72, 75, 77, 79-82, 85, 107, 146, 151-155, 209, 213-214; לילך 1, עמ' 101-110, 113, 122-124, 135, 190, 203-206, 234-237; מט"ח 1, עמ' 51-60, 101-114, 117, 120-124, 142-146; רכס 1, עמ' 79, 88-93, 109, 153-158, 164, 175-179, 183, 213-215; שזר 1, עמ' 67-69, 70-71, 75, 85, 99-138, 152-157, 161-182, 184.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

7. המאבק במדיניות של בריטניה בארץ-ישראל (1945–1947), העברת שאלת ארץ-ישראל לאו"ם

א. עמדת הצדדים במחלוקת שהייתה ביישוב היהודי בנוגע למאבק הצבאי בשלטון הבריטי:

- עמדת ארגון ההגנה – נגד: צריך להיאבק בבריטים בזירה המדינית הבין-לאומית ולהמשיך את ההתיישבות וההעפלה, אך לא לפגוע ישירות באנשים ובמתקנים הצבאיים הבריטיים.
- עמדת ארגוני האצ"ל והלח"י – בעד: צריך להיאבק בבריטים בכל הדרכים, כולל פגיעה ישירה בחיילים, באנשי מנהל בריטים, במתקנים צבאיים ובמוסדות.

כיצד הקריקטורה יכולה לחזק את עמדת הצדדים במחלוקת זו:

- בקריקטורה: נראה מבנה עם שלט "מלון המלך דוד" שנעקר ממקומו, המקום אפוף עשן והאדמה מלפניו מכוסה בשברי הריסות. בחזית הקריקטורה נראים חיילים בריטים חמורי סבר שצועדים ונושאים אלונקה. על הסדין שמכסה את הנפגע המוטל על האלונקה נכתב: "האהדה העולמית לציונות". מתחת לאלונקה בולט צל שחור.
- הסבר: הקריקטורה מחזקת את עמדת הצד שהיה נגד מאבק צבאי מזוין בשלטון הבריטי. היא מראה את התוצאות ההרסניות של פיצוץ מלון המלך דוד, פעולה צבאית שנועדה לפגוע במפקדה הראשית של השלטון הבריטי בארץ-ישראל אך מובילה למעשה לפגיעה באהדה של העולם לציונות ולצמצום התמיכה במפעל הציוני.
- הערה: אפשר לקבל גם הסבר שהקריקטורה מחזקת את עמדת הצד שדוגל במאבק צבאי בבריטים, משום שהיא מתארת את המחיר הכבד שמאבק זה גובה מן הבריטים: ההרס הרב, ההפסדים הכספיים, ההשפלה של פגיעה במתקן בריטי חשוב.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 60–63; לילך 2, עמ' 63–65; מט"ח 2, עמ' 76, 82; רכס 2, עמ' 73–76; שזר 2, עמ' 52–53, 57–59.

ב. מדוע המצב של בריטניה בזירה הבין-לאומית יצר קושי בעבור ממשלת בריטניה להמשיך להחזיק במנדט על

ארץ-ישראל – ביסוס על עובדות היסטוריות:

- השינוי במאזן הכוחות בעולם לאחר מלחמת העולם השנייה: "המלחמה הקרה", עליית כוחן של ארצות הברית וברית המועצות והירידה בכוחה ובמעמדה של בריטניה בעקבות המלחמה. התפתחויות אלה הגבילו את יכולתה של בריטניה לפעול בלי הסכמתה או תמיכתה של ארצות הברית מאחר שהייתה תלויה בה תלות כלכלית ומדינית.
- בריטניה נקלעה למבוי סתום בניסיון לפתור את הסכסוך בין יהודים ובין ערבים בארץ-ישראל: מצד אחד היה עליה להתחשב בלחץ האמריקני לפתור את "שאלת ארץ-ישראל" ולהיענות לדרישתה להגמיש את מדיניות ההגירה לארץ-ישראל, ומצד אחר היא חששה לפגוע בקשריה עם מדינות ערב שהחזיקו במקורות הנפט, וגם שאפה לשמר את מעמדה במזרח התיכון. המוצא ממצב מורכב זה היה העברת "שאלת ארץ-ישראל" לאו"ם.
- השפעת תהליך הדה-קולוניזציה על החזקת האימפריה: מאבק התנועות הלאומיות והתנגדותן של מעצמות-העל לקולוניאליזם גבו מחיר כבד והובילו אותה לאימוץ מדיניות של התנתקות ועזיבה.
- דעת קהל בלתי אוהדת בעולם כלפי בריטניה בעקבות מדיניותה בעניין העקורים ויחסה אל המעפילים יצרה בעבודה קושי להתמודד עם העלייה הבלתי חוקית בניסיון למלא את תפקידה בשמירה על הסדר בארץ-ישראל.

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 42–45, 77; לילך 2, עמ' 55–57, 75; מט"ח 2, עמ' 72–73, 85; רכס 2, עמ' 65, 88–89; שזר 2, עמ' 38–39, 61–63.

8. החלטת כ"ט בנובמבר 1947, מלחמת העצמאות**א. מדוע תמכה הנהגת התנועה הציונית בתוכנית החלוקה:**

- משום שראתה בה הגשמת החזון הציוני להקמת מדינה לעם היהודי: התוכנית ביטאה הכרה בין-לאומית בזכות של היהודים למדינה יהודית בארץ-ישראל.
- משום שהיא סללה את הדרך לסיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.
- משום שהיא אפשרה את פתיחת השערים לעלייה.
- משום שמרבית שטחה של הארץ ניתן ליהודים, ובשטחים אלה נכללו רוב חוף הים, רוב העמקים, רוב מקורות המים בצפון, ושני ימים.

הפעילות הדיפלומטית של היהודים לגיוס מדינות שיצביעו בעד תוכנית החלוקה:

- נציגי היישוב היהודי נחלקו לצוותים, פנו לכל אחת מן המדינות שהייתה לה זכות הצבעה וניסו לשכנע אותה.
- גיוס מדינאים ברחבי העולם לתמוך בהחלטה.
- הפעלת לחצים כלכליים (למשל, לחץ על ליבריה דרך יצרן הגומי שלה שהיה ענף הייצוא העיקרי שלה).
- ניצול קשרים אישיים (למשל, ניסיון להשפיע על שליט אתיופיה דרך אלמנתו של אורד וינגייט).
- מתן שוחד.
- לחץ של יהודי ארצות הברית על נשיא ארצות הברית טרומן ועל חברי בית הנבחרים האמריקני.
- לחץ של ד"ר חיים וייצמן על נשיא ארצות הברית טרומן לסייע בגיוס תמיכתן של מדינות רבות ככל האפשר (צרפת, סין, טורקיה, יוון, הודו, מקסיקו, קובה ועוד).

מדוע נמנעה בריטניה בהצבעה על תוכנית החלוקה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947:

- בריטניה נאלצה להתחשב בעמדת הממשל האמריקני בשל התלות הכלכלית, המדינית והצבאית שלה בארצות הברית, ולכן נמנעה מלהצביע נגד ההחלטה.
- בריטניה רצתה לחזק את קשריה עם מדינות ערב שהחזיקו במקורות הנפט ולמנוע מהן להתקרב לברית המועצות, ולכן נמנעה מלהצביע בעד ההחלטה.
- בריטניה הביאה את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם, ולכן נמנעה מלהצביע נגד החלטותיו.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 42, 54, 76-82, 84; לילך 2, עמ' 79-82; מט"ח 2, עמ' 68, 72, 85, 89-91; רכס 2, עמ' 88-101; שזר 2, עמ' 64-74.

ב. כיצד הקשיים של שלושת הצדדים שהיו מעורבים במלחמה בשלב הראשון באים לידי ביטוי בקטע מן המכתב:**ערבים:**

- חלק ניכר משכבת הנהגה והאליטה הערבית עזבו את הארץ. בקטע: "הוועד הערבי העליון שרובו... כבר יצא את העיר"; "גם המועצה המוסלמית העליונה אינה מתפקדת עוד וחבריה, זולת אחד, עזבו".
- הנהגה מפוצלת ללא פיקוד ארצי. בקטע: "אצל הערבים אין עם מי לדבר. הם כפופים למנהיגים צבאיים מעיראק ומסוריה והללו אינם מתואמים לא עם הוועד הערבי העליון... ולא עם הוועדה הלאומית המקומית".
- אלימות ברחוב הערבי (אנרכייה). בקטע: "גנבים שולטים ברחוב הערבי והללו עסוקים בשוד ובירי על המשטרה הבריטית".

יהודים:

- ירושלים הנצורה: דרכים חסומות, בעיות בהובלת אספקה. בקטע: "בליווי שיירות, באבטחת אספקת מים ודלק...".
- טשטוש הגבולות בין חזית ובין עורף בערים המעורבות (טרור, צלפים, שיבוש של חיי היום יום). בקטע: הנציב מתלונן שאנשיו עסוקים "בשמירה על היהודים בעיר העתיקה".
- ליישוב היהודי לא היה צבא סדיר. הכוח הצבאי שלו היה מורכב משלוש מחתרות, וכל אחת מהן התנהלה תחת פיקוד עצמאי. בקטע: הנציב סוקר את הכוח הצבאי היהודי בירושלים – "10,000 אנשי הגנה ופלמ"ח ועוד 1,600 פורשים".

בריטים:

- מחסור בכוח אדם להבטחת השלום והסדר הציבורי בארץ. בקטע: "מעט אנשי הצבא והמשטרה שעוד יש לי מתוחים עד הקצה בשמירה על יהודים בעיר העתיקה, בליווי שיירות..."; "אם תרצה תיאור של מצב כוחותיי ברגע זה בקיצור נמרץ: בלתי מספיק".
- בריטניה לכודה בין שני מחנות (לאומיים) ומתקשה לשמור על יחסים תקינים עם שניהם. בקטע: "אנחנו משלבים מאמץ מדיני עם התערבות צבאית"; "אצל הערבים אין עם מי לדבר"; "ובהגנה על עצמם מירי של ערבים ויהודים".
- קושי לשמור על אזורי השליטה שלה (כדי לשמור נתיבי פינוי בטוחים) ועל שלום חייליה. בקטע: "אבטחת יכולתנו לנוע בצירים מוגדרים ובהגנה על עצמם מירי של ערבים ויהודים".
- גגיעה פיזית בחיילים בריטים. בקטע: "גנבים שולטים... עסוקים בשוד ובירי על המשטרה הבריטית".

מקור מספר הלימוד:

יש לבחור במקור מתאים מספר הלימוד ולהסביר כיצד הוא מבטא את הקושי של אחד מן הצדדים. בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 92-104; לילך 2, עמ' 84-92; מט"ח 2, עמ' 94-100; רכס 2, עמ' 103-110; שזר 2, עמ' 75-82.

9. מלחמת העצמאות, בעיית הפליטים הפלסטינים

א. השינוי שחל ביחסי הכוחות בין הצדדים הלוחמים במהלך השלב השני של המלחמה:

- בתחילת שלב זה נטו יחסי הכוחות לטובת הכוח הערבי שהיה לו יתרון ניכר בצידוד לחימה (תותחים כבדים, טנקים ומטוסי קרב), היו לו צבאות סדירים, מאומנים ורעננים שפלטו למדינת ישראל מחזיתות שונות, ואילו הכוח הישראלי סבל מנחיתות בכלי נשק (בעיקר מטוסים וטנקים), הלוחמים היו מותשים, הצבא הישראלי היה עדיין בשלב של התארגנות לצבא סדיר ונאלץ לפצל כוחות בין החזיתות השונות.
- במהלך ההפוגה הראשונה ולאחריה חל שינוי: הכוח הישראלי - צה"ל השיג עליונות מול הכוח הערבי, הן בנשק והן במספר הלוחמים. שינוי זה התרחש בין השאר בזכות הקמת צה"ל והתארגנותו, התגברות העלייה וגיוס חובה, ובזכות משלוחי הנשק מצ'כוסלובקיה וממקורות נוספים.

כיצד שינוי זה השפיע על המשך המלחמה:

מעבר של צה"ל ממגננה למתקפה - בחודש שלפני ההפוגה התמקדה הלחימה במאמץ לבלום את פלישתם ואת התקדמותם של חילות המשלוח של צבאות ערב ולהגן על השטחים שהיו בשליטת המדינה שזה עתה הוקמה. לאחר ההפוגה הראשונה נקט צה"ל יוזמה התקפית ופתח בסדרה של מבצעים במסגרת "קרבות עשרת הימים", והשתלט בהם על שטחים ברחבי הארץ והסיג מהם את הצבאות הערביים, ובהמשך (עם תום ההפוגה השנייה) יזם צה"ל מבצעים נוספים ובהם דחק את צבאות ערב משטחים רבים.

כיצד שינוי זה השפיע על תוצאותיה:

- השינוי במאזן הכוחות אפשר לצה"ל לנצח במלחמה ולהשתלט על רוב שטחי ארץ-ישראל המנדטורית, כולל שטחים שלא נכללו בגבולות המדינה היהודית בתוכנית החלוקה.
 - השינוי במאזן הכוחות חיזק את המגמה הקיימת של התמוטטות החברה הפלסטינית וגרם לתופעות של בריחה וגירוש שהגבירו את ההיקף של בעיית הפליטים הפלסטינים.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 126-142; לילך 2, עמ' 99-102, 104-108; מט"ח 2, עמ' 95, 112-122; רכס 2, עמ' 107, 121-130, 135-142; שזר 2, עמ' 75-76, 96-104.

ב. הגורמים להיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים:

- זעזוע עמוק בחברה הפלסטינית בעקבות עזיבת השכבה העשירה והמנהיגה.
- נוצרה אנרכייה בחברה הפלסטינית בעקבות תחרות בין כוחות שונים, שיתוק החיים הכלכליים והחרמת רכוש.
- בריחה/עזיבה זמנית בגלל מצב המלחמה.
- לאחר פלישת צבאות ערב היו מקרים שבהם פנה צה"ל את האוכלוסייה הפלסטינית או גירש אותה והרס את כפריה.

- בסיום המלחמה עבר השטח המיועד לפלסטינים בתוכנית החלוקה לשליטת ישראל (כרבע מן השטח) ולשליטת ירדן ומצרים. רוב הפלסטינים שחיו בשטחים אלה נהפכו לפליטים.
- מדינת ישראל סירבה לאפשר לפליטים לשוב לגבולותיה.
- מדינות ערב (למעט ירדן) לא העניקו לפליטים אזרחות, שיכנו אותם במחנות פליטים והטילו עליהם הגבלות.
- מדינות ערב דחו את החלטת האו"ם 194 שאפשרה להחזיר את הפליטים במסגרת הסדר כולל.

מקור מספר הלימוד:

יש להביא מקור מתאים מספר הלימוד ולהסביר כיצד אחד הגורמים שהוצגו בא לידי ביטוי במקור זה.
בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 148-154; לילך 2, עמ' 89, 114-116; מט"ח 2, עמ' 119, 124, 126;
רכס 2, עמ' 142-145; שזר 2, עמ' 65, 69, 77, 96, 106-109.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

10. תהליך הדה־קולוניזציה וגורל היהודים בארצות האסלאם

א. גורמים מתחומים שונים לתהליך הדה־קולוניזציה:

- אידאולוגי – התפתחות רעיון הלאומיות; התנגדות אידאולוגית של שתי מעצמות־העל לקולוניאליזם המסורתי; התנגדות לקולוניאליזם בדעת הקהל בעולם.
- כלכלי – משבר כלכלי בבריטניה ובצרפת לאחר מלחמת העולם השנייה; ירידה ברווחיות המושבות.
- פוליטי – שינוי ביחסי הכוחות בעולם והשפעת "המלחמה הקרה"; המאבק של התנועות הלאומיות בארצות שהיו תחת שלטון קולוניאלי; השפעת האו"ם; הקמת "הליגה הערבית"; השפעת מלחמת העולם השנייה על תושבי הקולוניות.

הגורם העיקרי שהביא לתהליך זה:

- יש להסביר מהו הגורם העיקרי שהביא לתהליך זה.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 160–161; לילך 2, עמ' 122–125; מט"ח 2, עמ' 132–133; רכס 2, עמ' 159; שזר 2, עמ' 115–116.

ב. המגמה המוצגת בטבלה:

עזיבת מרבית היהודים את ארצות האסלאם שבהן התגוררו. סיום הדרגתי של נוכחות היהודים בארצות האסלאם.

דוגמאות:

יש להביא דוגמאות משלוש ארצות שבטבלה לביסוס התשובה.

גורמים למגמה זו:

- תהליך הדה־קולוניזציה – התגברות המתח בין מוסלמים ליהודים משום שהיהודים נחשבו לתומכי המעצמה הקולוניאלית, התערעורת הביטחון הבסיסי של היהודים במדינות שהשתחררו מן השלטון הקולוניאלי, בכמה מן המדינות פרצו פרעות של תושבי המקום ביהודים.
- התגברות הלאומיות בארצות אלה שלוותה בדחיית התושבים היהודים שנתפסו כזרים.
- השפעת מלחמת העצמאות: המלחמה הגבירה את המתח בין יהודים ובין מוסלמים ואת האיבה של הציבור המוסלמי כלפי היהודים, בייחוד במדינות שנלחמו נגד ישראל (מצרים, סוריה, עיראק, לבנון). במדינות רבות פרצו פרעות נגד יהודים (מצרים, עיראק, לוב, מרוקו) – יהודים נרצחו ונפצעו, רכושם נבזז, חנויות ובתים של יהודים הועלו באש, בתי כנסת נבזזו.
- ההשפעה של הקמת מדינת ישראל: רוב היהודים בארצות אלה קיבלו בהתלהבות את הקמת המדינה, דבר שהוביל להחרפה נוספת במתיחות בין המוסלמים ליהודים.
- ביוני 1946 ובספטמבר 1947 כונסו שתי ישיבות בוועדה המדינית של הליגה הערבית ובהן הוחלט לפגוע ביהודים שחיו במדינות ערב באמצעות שלילת אזרחותם, החרמת רכושם ועוד.
- ההשפעה של מלחמת סיני ושל מלחמת ששת הימים: הידרדרות במצב היהודים במצרים בעקבות מלחמת סיני ופרעות בלוב (1967).
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 190–197; לילך 2, עמ' 160–168; מט"ח 2, עמ' 142–146; רכס 2, עמ' 187–199; שזר 2, עמ' 142–148.

11. עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים

א. גורמים לעלייה למדינת ישראל בשנות החמישים והשישים:

מאמצות האסלאם:

- הקמת המדינה, רצון להיות שותף בבנייתה.
- התעצמות הסכסוך הערבי-ישראלי: יחס עויין והתפרצויות אלימות נגד יהודים בארצות ערב משום שזוהו עם הציונות.
- התגברות היחס העויין כלפי היהודים במהלך מלחמת העצמאות ולאחריה.
- יחס עויין ליהודים בארצות צפון אפריקה בעקבות תהליך הדה־קולוניזציה (משום שיהודים נחשבו בעלי ברית של השלטון הקולוניאלי).

מאירופה:

- פליטי השואה שחיו במחנות העקורים חיפשו מקלט בישראל.
- השפעת מרדדות, תסיסות אנטי־קומוניסטיות, מצוקה כלכלית ואנטישמיות בארצות מזרח אירופה.

מקור מספר הלימוד:

יש להביא מקור מתאים מספר הלימוד ולהסביר כיצד הוא מדגים את אחד מן הגורמים לעלייה זו. בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 42, 46, 112, 114-115, 190-197, 274-276; לילך 2, עמ' 54, 56-57, 68-72, 95-96, 160-168, 218-220; מט"ח 2, עמ' 80-81, 109-110, 142-147, 217-220; רכס 2, עמ' 79, 118-119, 188-191, 194, 196, 279-280; שזר 2, עמ' 46-49, 91, 146, 148, 216-222.

ב. הנסיבות בשנים הראשונות להקמת המדינה שהשפיעו על מדיניות קליטת העולים – ביסוס על עובדות היסטוריות:

- מדינה צעירה בשלבי היערכות ובנייה לאחר מלחמה קשה – המדינה נאלצה להפנות משאבים רבים וכוח אדם כדי להשתקם אחרי מלחמת העצמאות ולבנות את עוצמתה הצבאית. אילוצים אלה הכבידו על קליטת העלייה והשפיעו על המדיניות שננקטה.
- העולים הגיעו בתוך זמן קצר, ומספר הנקלטים היה גדול ממספר הקולטים, היישוב בארץ מנה כ־600,000 איש בלבד והתקשה לקלוט יותר ממיליון עולים.
- מחסור במשאבים כלכליים – הצורך לתמרן בין הרצון לסייע לעולים ובין המחסור במשאבים כלכליים והיעדר תשתית מתאימה לקליטת העולים (בתחומי הרווחה, החינוך, הבריאות והדור). בשל החשש שאם תימשך העלייה ההמונית יקרסו כל מערכות הקליטה, הופעלה מדיניות של עלייה סלקטיבית בארצות שבהן היהודים לא היו בסכנה קיומית.
- הצורך להתמודד עם בעיות הביטחון שנוצרו ולהגן על גבולותיה השפיעו על שיכון העולים ביישובי שרשרת הביטחון ועל פיזורם במקומות שונים ומרוחקים מן המרכז בהתאם ליעדים לאומיים.
- העולים הגיעו ממגוון גדול של ארצות ותרבויות. כדי להקנות לאומה הישראלית תרבות מאחדת, הונהגה מדיניות של "כור ההיתוך".

השפעה של מדיניות "כור ההיתוך" על העולים – דוגמאות מן השיר:

- על פי מדיניות זו נדרשו העולים דוברי השפות השונות להטמיע את השפה העברית הזרה להם – מבצע "הנחלת הלשון העברית". בשיב: "בבוקר חוזרים אל השפה החדשה, שוברת שיניים, אדישה וקשה".
 - העולים נדרשו לאמץ שמות צבריים. בשיר: "מחליפים את השמות".
 - העולים נדרשו לוותר על עולמם התרבותי־רוחני ולהשתלב בחברה שערכיה ותרבותה שונים. בשיר: "כל התוכניות נהפכו לחלומות... מחליפים זיכרונות"; "זוהי מה שנשאר היה פסנתר בכל חדר, אורוות סוסים בחצר".
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 279-285, 310; לילך 2, עמ' 218, 223-227; מט"ח 2, עמ' 217-225, 228, 245; רכס 2, עמ' 279-289; שזר 2, עמ' 229-234, 238-245.

12. מלחמת ששת הימים (1967)**א. כיצד התחושות שרווחו בציבור הישראלי בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים – תקופת ההמתנה – באות לידי ביטוי במקור:**

- תחושה של איום קיומי שנבעה מן הדאגה מפני המלחמה הקשה הצפויה. במקור: "ידעת שהבית בסכנה", "הדאגה שהייתה למה שיהיה פה בבית"; "הייתה הרגשה כבדה מאוד": "הדבר הגדול והנורא הזה עומד להתרחש".
- חשש מפני כוחם של צבאות ערב. במקור: "שהתותחים הירדנים מגיעים עד תל אביב... ושחיל האוויר המצרי והערבי חזק מאוד"; "עד שיחסלו אותם הם יספיקו לגרום נזק רב".
- חשש מפני פגיעה קשה בעורף ובאוכלוסייה האזרחית. במקור: "הסתכלתי על המקלטים, הסתכלתי על הילדים"; "הסתכלתי על החפירות החדשות שנעשו"; "הדאגה שהייתה למה שיהיה פה בבית".

גורמים שהובילו לתחושות אלה:

- איומי המלחמה וצעדיו התוקפניים של נאצר, ובהם כניסת הצבא המצרי לסיני וסגירת תעלת סואץ.
- התעמולה הערבית בכלל, והמצרית בפרט, לפיה צבאות של מדינות ערב עומדים לפתוח במלחמת השמדה נגד מדינת ישראל.
- הברית הצבאית של מצרים עם סוריה ועם ירדן שחזקה את תחושת המצור והסכנה מכל עבר.
- התחושה שאין לישראל תמיכה בין-לאומית לבלוימת האיום המצרי עליה.
- התחושה כי ממשלת ישראל חלשה, ושלו אישכול, ראש הממשלה ושר הביטחון, אינו מתאים להנהיג את המדינה בזמן חירום וסכנה קיומית.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 221-224; לילך 2, עמ' 187; מט"ח 2, עמ' 183-184; רכס 2, עמ' 220-226; שזר 2, עמ' 172-175.

ב. הפער בין התחושות שרווחו בציבור הישראלי לפני מלחמת ששת הימים ובין התחושות שרווחו בציבור הישראלי אחרי המלחמה:

הסבר: בששת ימי המלחמה ולאחריה חל שינוי ניכר באווירה הציבורית ובתחושות שרווחו בציבור – מעבר מחשש, דאגה וחרדה קיומית לגורל המדינה לתחושות של שמחה, זחיחות, הרגשת ביטחון, עוצמה וגאווה לאומית.

ביסוס על מהלכי המלחמה

- המלחמה החלה במתקפה של צה"ל ובתוך שעות אחדות שותק חיל האוויר המצרי, ובהמשך שותקו גם חילות האוויר של סוריה וירדן.
- בתוך ימים ספורים הצליח צה"ל להביס את הצבא המצרי ולהגיע לתעלת סואץ.
- בתוך ימים ספורים הצליח צה"ל להביס את הלגיון הירדני ולכבוש את העיר העתיקה ואת כל הגדה המערבית.
- בתוך ימים ספורים הצליח צה"ל להדוף את הצבא הסורי ולכבוש את רמת הגולן והחרמון.

ביסוס על תוצאותיה

- עם סיום המלחמה החזיקה ישראל בשטח הגדול פי שלושה משטחה לפני המלחמה. הגבולות החדשים העניקו לה עומק אסטרטגי; הוסרו האיומים הצבאיים על יישובים בגליל, במרכז הארץ ובדרומה.
- מדינת ישראל החזיקה בשליטה במקומות קדושים שלא הייתה אליהם גישה מאז מלחמת העצמאות.
- צה"ל ביסס עליונות צבאית לאחר שהביס את צבאות ערב במהירות מרשימה ובאבדות מעטות לעומת אלה של מדינות ערב.
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 225-229; לילך 2, עמ' 189-194; מט"ח 2, עמ' 185-186; רכס 2, עמ' 227-232; שזר 2, עמ' 175-180.

13. מלחמת יום הכיפורים (1973)א. כיצד המטרות שרצתה מצרים להשיג ביציאה למלחמה באות לידי ביטוי במקור:

- המטרה: להשיב לעצמה את השטחים שאיבדה במלחמות קודמות. במקור: המחבר מספר על "השמחה והתרוממות הרוח" שחוו הקצינים כשהבינו "שסוף סוף נשחרר את סיני מהישראלים".
- המטרה: לנקום בישראל על התבוסה במלחמת ששת הימים. במקור: המחבר כותב: "לאחר 30 דקות של הפגזה עזה של העמדות הישראליות... החדשות שחיכינו להן... מאז מלחמת יוני 1967"; המחבר מתאר את תחושת השמחה כשהבינו הוא וחבריו הקצינים ש"מצרים תנקום את נקמתה".
- המטרה: לשקם את כבודה בעקבות התבוסה במלחמת ששת הימים. במקור: המחבר מתאר כיצד הוא וחבריו הקצינים הצעירים מאיצים במפקדם להגיב ו"לתקוף את הכוחות הישראליים... ולנקוט פעולה צבאית נחרצת"; הוא מתאר את השמחה למשמע הידיעות על ההתקפה המצרית "שכולנו חיכינו וקיוונו לה"; "שמחנו שסוף סוף התחלנו להגיב".

האם הושגו מטרות אלה:

- ההצלחות בתחילת המלחמה סייעו למצרים לשקם את הגאווה הלאומית.
- השיחות על הפרדת כוחות עם תום המלחמה הובילו להסכם ביניים בין ישראל למצרים שהיה הבסיס לתהליך של משא ומתן מדיני ביניהן בהמשך.
- נסללה הדרך לביקור של נשיא מצרים סאדאת בישראל (1977), לשיחות שלום ולחתימה על הסכם שלום בין ישראל למצרים (הסכמי קמפ־דיוויד).
- בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 242-244; לילך 2, עמ' 198-199; מט"ח 2, עמ' 191; רכס 2, עמ' 239, 245; שזר 2, עמ' 185-186.

ב. הפער בין ההישגים הצבאיים של ישראל במלחמת יום הכיפורים ובין התחושות הקשות בציבור הישראלי אחרי המלחמה:

הסבר: המלחמה הסתיימה בניצחון צבאי ישראלי: צה"ל כיתר את הצבא המצרי שנותר בסיני, חצה את תעלת סואץ, הדף את הצבא הסורי מרמת הגולן לתוך שטח סוריה והגיע למרחק של 101 ק"מ מקהיר ו־40 ק"מ מדמשק. למרות זאת, עם סיומה של המלחמה שררו בקרב רבים בציבור הישראלי תחושות קשות בשל המחיר הכבד שגבתה המלחמה שנבע מן המחדל בימים הראשונים שלה.

ביסוס על עובדות היסטוריות:

- הצלחתן של מצרים וסוריה להפתיע את מדינת ישראל בהתקפה צבאית מתואמת בשתי חזיתות וכישלון המודיעין להתריע על מהלך זה.
- הצלחתם של צבאות מצרים וסוריה לפרוץ את קווי ההגנה ולהחזיק בשטחים שהיו בשליטת ישראל במשך זמן רב למרות הבטחות הפיקוד הצבאי והדרג המדיני שצבאות מצרים וסוריה מצד אחד, וכוחו של צה"ל מצד אחר, לא יאפשרו זאת.
- כישלון הדרג המדיני והצבאי שבא לידי ביטוי בחוסר המוכנות למלחמה ובכישלונות הצבאיים בימים הראשונים שלה (נפילת מעוזים ומוצבים וכישלון התקפת הנגד הראשונה).
- המחיר הכבד של המלחמה: למעלה מ־2,300 הרוגים ואלפי נפגעים, אובדן ציוד רב ופגיעה בכושר של הצבא.
- לאחר סיום הקרבות ויישומה של הפסקת האש נותרו שבויים ישראלים בידי סוריה ומצרים שהיה צריך להחזירם במשא ומתן, וכן נותרו נעדרים רבים (כ־1,000 מייד לאחר המלחמה, מתוכם 16 שמקום קבורתם לא נודע עד היום).

בספרי הלימוד: היי סקול 2, עמ' 244-255; לילך 2, עמ' 200-203; מט"ח 2, עמ' 191-193; רכס 2, עמ' 246-252; שזר 2, עמ' 185-187, 190.